

קורס במורד הרחוב הראשי – על 'אהבת עולם' מאת יצחק לאור

גבירותי ורבותי, קהל נכבד: בעירי היו שתי עלמות, שתי עלמות כשתי תקוות, ויפות היו העלמות. האמת היא, שבעירי לא היו עלמות ואפס תקוות. הללו שהיו (ותמיד התגנב איזה ספק) נסגרו בבתים ואם הראו את פניהן, היה גופן מכוסה מכף רגל ועד ראש בבגדים שהיו עשויים מבד צמר גס שהזכיר יותר מכל שמיכה צבאית, ומבט עיניהן העז והרצחני התרה בכל מי שביקש לקרוב ולגשת. עיר הולדתי היא בני ברק, וה"מרחב הציבורי" המרוקן מעלמות ומתקוות היה מלא סוסים גדולי מידות אך רעי מזג ושלודים שמשכו את עגלות הקרח ואת מיכל הנפט לחימום ואת עגלות האבטיחים וסוחרי הטובין המשומשים ואת חמרי הבניין שנקנו בקמצנות לצרכי שיפוצים הכרחיים לקראת החורף שבעירי היה תמיד עכור וטחור וצבעו כצבע הטחב שעל הקירות. גם מבט עינם של הסוסים, אם לא כיסו אותם מצדדיהם בפיסת עור, ספֵי עיניים בעברית צחה, היה עז ורצחני לא פחות מזה של העלמות בעירי.

סוסי העיר הוזנו רע, אם בכלל הוזנו במשהו שאינו טחב שצימח בסדקי הקירות וشدות הבור שבין הבניינים והחומות, ותמיד אירע שאחד מהסוסים האלה קרס תחת עקת העגלות העמוסות עד מעלה גרונן. במקרה דנן היו חופזים כל עגלוני העיר הם ושוטיהם שזנבותיהם היו עשויים חוטי ברזל, וחובטים בסוס חבטות נאמנות. הבעלים היה מציב עצמו מול פני הסוס וחובט בראשו באגרופים חשופים – ועל הסוס ניטל לבחור: לקום ולהמשיך לשאת בעול או להשיב את נשמתו לאל הממונה על הסוסים, שבעירי היה חסר-רחמים במיוחד. מעבר לאכזריות שאנו, ילדי העיר, נתרגלנו אליה ולקחנו בה חלק (חלק מן הילדים מצבם לא היה טוב הרבה ממצב הסוסים), היה בעצם ההתאכזרות הזאת (במקום שבו ההתאכזרות

הייתה חלק בלתי נפרד מן הקיום הנמשך) עניין מתמיה: בעלות על סוס הייתה מחוז חפץ יקר, ומחירו עלה לכדי משכורת דו-חודשית של פקיד בדרג בינוני. איכשהו הסברנו לעצמנו שחמת הפתנים של העגלונים נבעה מן המחיר הזה ששולם עבור סוס גרוע ורע מזג שהוציא את הבעלים מכליו. רק כשבגרנו מעט נודע לנו שהבעלות על הסוסים שייכת לאדם אחד, סוחר סוסים רב תהילה בעיבוריה הצפון מזרחיים של כפר סבא, שהיה נותן את הסוס תמורת מחצית מחירו בתחילת האביב, ומקבל אותו (היינו, את שאריותיו) ומחזיר עשירית מחירו לקראת החורף – מעין מהדורה מוקדמת של עסקאות הליסינג בנות ימינו. גם שם, אצל הבעלים, הזנו הסוסים באותו אופן – היינו, היה להם הכבוד לכרסם את הסיד שעל הקירות. הללו הסוסים שאפסה חיותם נמכרו כהרף עין לתעשיית הבשר והדבק.

אני, מכל מקום, נותרתי עם תמונת עינו של הסוס הקורס ברחוב הראשי של העיר שהלכה וגדלה ככל שרבו המכות, ועם ההמתנה שתיעצם, כדי שירווח לי ולו. כן, הייתי ילד בן שתים עשרה או שלוש עשרה, וילדים בגיל הזה רוצים פתרון מהיר למצב של אין מוצא. האם הצטרפתי למכים? ישמרני האל! איני זוכר. מי הסוס שבמשל (הלוואי ורק משל היה הסיפור הזה), מי העגלון, ומה משמעות החצר שבה אוחסנו הסוסים בעיבורי כפר סבא? תחליטו אתם, גבירותי ורבותי. מה שבטוח: בעירי זו לא כדאי היה שסוס יעמוד מאחוריך, ורצוי עוד פחות שתתייצב מאחוריו, שכן הסוסים בעירי (בעיקר הפרדות) הצטיינו מאוד בזיכרון ארוך והיו שוחרי נקם. ילד אחד משיכון ה' בעירי שהיה ידוע באכזריותו כלפי סוסים (וחתולים) התגאה מאוד בסימן עמוק של פרסת סוס בשיפולי חזהו. אלמלא עמד בקצה הטווח של הפרסה היה ניצב לפנינו בצורת חלל ריק. והלא נהיר היה אפילו לילד שהסוס לא יקום מעפר דל. שם, במורד רחוב עקיבא, יצול העגלה, שלא לומר, העגלה עצמה העמוסה אבטיחים עד למעלה ראש, תרסק בתנועה איטית את מפרקתו.

ואנו נפתח בקביעה הפרלימינארית שיצחק לאור הוא אחד הסופרים החשובים בדורו הספרותי (דור המדינה המאוחר, 1980 ואילך, ואולי גם בדור המדינה כולו). זוהי אינה קביעה טריוויאלית במקום ובזמן שבו

גראפומן חרוף זוכה בפרס הספרותי ה"נחשב" ביותר. אני, כמובן, שופט בתחום הספציפי שאני מעורה בו ועוקב בקפדנות רבה אחר המעש שלו בסיפורת הישראלית. נכון לרגע זה, הקביעה הזאת היא הנחת יסוד התובעת אישור מחודש. שכן, לא מדובר בסופר יציב, ומטעני ההרס הפנימי – ההתפראות, ואפילו ההתפרחות טמונים עמוק ב"גנים" הרטוריים שלו, בניגוד לניקיון דעת יחסי המאפיין את התנהלותו בשירה – הם תמרור אזהרה קבוע ועומד. ולכך יש להוסיף, כמובן, את הגישה הפוסט מודרנית שאימץ מניה וביה, המחוללת שמות בסיפורת הנכתבת כאן ועכשיו (כאמור, דווקא בשירה לאור מגלה משמעת פנימית רבה לאין שיעור ואוכף על עצמו את מגבלות המודרניזם של אמצע המאה שעברה).

אני מהשהה שיפוט בכל האמור באישיותו וב"פרסונה" שלו. הסיפורת העברית אמורה להתקיים מחוץ למגבלות האישיות של כותביה, היא אמורה להתקיים במעמד נפלה, אסורה בחוקים מחמירים, היא אמורה לתפקד כאותו חומר-נפץ נזיל ומתלקח ששימש בזמנים אחרים את החוצבים בהר והכורים במכרות (אם אינני טועה הכוונה היא לחומר הקרוי ג'לניט). זה שינטרל אותו יבגוד בחבריו החוצבים בהר – זה שינהג בו חוסר זהירות שם את נפשו בכפו. קיים ועומד, כמובן, זה שהורעל מאדי החומר, מה שמשליך מאוד על התנהגותו ה"ציבורית" וה"פומבית".

שום דבר אישי, גבירוטי ורבותי; גם הדמויות הנעות בעולמו של "אהבת עולם" סובלות קשות מאותו סוג של רעלת, הגורם, בין השאר, לעיוורון פנימי. מבחינה זו, לאור הוא חלק מעולמו של הרומן הזה. גם (ולא רק) מחמת שהוא עצמו (היינו, הפרסונה שלו) היא אחת מדמויות המפתח ברצף (אלא שהרטוריקה המתפרעת וקרנבליות בוטה ומוגזמת יוצרות מסך עשן; עורך רציני היה מטיל את כובד משקלו על גיזום פראי של הפרק הספציפי הזה ברצף, אבל אילו היו לנו כאן בסיפורת חצי תריסר עורכים רציניים, פני הפרוזה העברית בעידן הנוכחי היו שונים לחלוטין). אכן, מעולם לא היה המרחק בין הבדיון והממשות קצר נשימה ומבלבל כדי כך. סוס קרוס שהעגלה מאיימת לרסק את עצם הצוואר שלו, אל לו להתבדח (רבותי, נא לשים לב: גם כאן ההקשר הוא ספרותי ולא פרסונאלי).

כמי שרואה בהירארכיות בספרות את חזות הכול (בניגוד לכל התפישות העדכניות) עלי לקבוע שיצחק לאור אינו שייך לקבוצת החוד של הסיפורת הישראלית (מיהושע קנז ועד לאה איני ויובל שמעוני). מה שקובע מבחינתי הוא שרק כפסע מבדיל בינו לבין אפשרות הכללתו בקבוצת החוד הזאת – ועל כך יאמרו דברים מפורשים בהמשך הדיון. דיי בכך שנקבע באופן קטגורי שאילו היו לנו עוד חצי תריסר סופרים המתאפיינים בסוג זה של עוצמה ויכולות שמציג לאור כמעט בלי משים, פני הפרוזה העברית הנוכחית היו שונות לחלוטין. המקרא בספרו האחרון מאשש את ההנחה שלמרות ניסיונות חוזרים ונשנים לבדוק את גבולות המותר והאסור דרך "הטשטוש" שבין הממשות לבדיון, לאור פועל במסגרותיה ובמגבלותיה של הסיפורת ה"מקומית", למען הדיוק, במסגרת 'רומאן הקבוצה' ו-'הקולקטיב', האופייני לה (מ"מי צקלג" ועד "התגנבות יחידים"). הרצף הזה כולל, כמובן, את הרומן "עם מאכל מלכים".

"אהבת עולם", למרות שהוא בנוי מסדרה של מונולוגים, מספר את סיפוריה של קבוצת חיילים וחוקרי שב"כ בממשל של עזה שלאחר מלחמת ששת הימים, מפרספקטיבה הולכת ומתרחקת במרחב ובזמן המציבה את השירות הצבאי כחויית תשתית בהתבגרות הקולקטיבית של הקבוצה, שרבים מתוכה מבקשים לפתוח ממנה "מרחק" (חלקם בכל מחיר, אפילו מחיר הבגידה) ונכשלים ללא הרף.

לאור מעצב כאן תנועה מעגלית צנטריפטאלית הנבנית באופן מבריק. ככל שרוחקים מחויית התשתית של השירות בעזה (מה שמכונה בשפת היניקים הנוכחית 'שריטה קשה'), כך החזרה אליה ממרחק השנים טראומטית יותר ואפקט הפגיעה עז יותר. בעוד ש"התגנבות יחידים" מייצג את שלב ה"חיביון" – המערכת הצבאית, למלוא אכזריותה ואטימותה, מייצגת שם שלב תמים, כלשהו, טרום התבגרותי ברצף ההתפתחות של ההוויה הקיומית של ישראל; הניסיון הגס והאלים לחברת בכל מחיר את הבודדים והמתגנבים, לצור אותם בדבוקה אחת. ב"אהבת עולם" קמה הדבוקה ונהייתה לעובדה – במחיר לא פשוט – אבל חויית השירות הצבאי בעזה מרסק אותה.

התנועה המעגלית, כ א נ, ב"אהבת עולם", מסיגה אל המצב ההתחלתי של הבודדים, היחידים והמתגנבים. רק שהפעם הזאת, אין מדובר בליד מעברה המצית את הצריך של סבו או בנער אובדני מבית קורס בקיבוץ, או בילד שכולם דרסו ושלאחר תקופת "חיברות" קצרה במוסד חינוכי המכונה "פנימייה" הופיע בטירונות בתורת מפקד, והכלב השוטה שבו רובץ במסתרם, ממתין דרוך יחד עם חיידקי הכלבת (מפקד המחלקה בני). כמו ב"התגנבות יחידים", גם כאן, ב"אהבת עולם", העניין מתמקד במה שמכונה 'מלח הארץ' (רוב דמויות המפתח ב"אהבת עולם" הן מלח הארץ, או מלח על פצעי הארץ, מה שתגידו). עקרונית ל א ו ר ה ו א ס ו פ ר ו של ה מ ע מ ד ה ב י נ ו נ י ה מ ש כ י ל, בניה של ה'התיישבות העובדת' שאיבדה את ההגמוניה שלה לאחר הרף עין קצר ונכאב (קצת לפני מלחמת ששת הימים) שבו נדמה היה שהיא זו שתוביל את העגלה. וברגע זה ממש קורסת במורד הרחוב, העגלה מגבה.

ברשותכם, נדלג אפוא על תיאור נקודת השבר, המעשה, או סדרת המעשים המבישים, המתוארת ברומן ומה שהיא מחוללת במהלך השנים, לטובת הללו מבינינו שמבקשים לקרוא את היצירה. אבל ראוי אולי, לומר מילה או שתיים על "שדרת הפיקוד" של קבוצת החיילים ברומן של לאור, שהיא התפתחות מעניינת ומשוכללת מאוד של מפקד המחלקה בני ב"התגנבות יחידים". במונח "שדרת הפיקוד" הכוונה היא גם למפקדים וגם למנהיגים (וזה לא תמיד אותו הדבר). גם כאן העניין הוא בקבוצת נערים שטואטאה ל"מוסד חינוכי" פנימייתי (פרוצדורה אופיינית ליחסי הורים-בנים בשנות החמישים והשישים של המאה הקודמת שיחסייהם הגיעו למבוי סתום, הורים שביקשו לרוקן את המרחב שסביבם כדי לייסד משפחה "חדשה לחלוטין"), מקום בו השחזו עד דק את הדורסנות שבאופי ושיכללו עד גמירא את היכולת ברטוריקה ובמעש כפיצוי על העזובה הנפשית והקיומית של חתולי-בית שהובלו, מלווים בברכת ההורים או בקללתם לבית מחסה שהוא שלב אחד לפני הקיום הרחובי המוחלט.

אל הצבא הגיעה קבוצת הפיקוד הזאת (הכוללת שלושה ילדים שבגרו במהירות הבזק והשחזו ציפורניים עד דק) מוכנה ומזומנה לקיים ואף להנהיג כל מעשה עוול וטינופת, פנימה (כלפי החיילים הנתונים לפיקודם

– אבל גם הפקודים אינם עשויים מסוכר כפי שמתבהר בשלב הסיגור –
ופגיעתם רצחנית), והחוצה (כלפי האוכלוסייה הפלשתינאית עליה הם
אמורים לפקח), אבל הדורסנות "פנימה" היא העיקר: האוכלוסייה העזתית
היא כמו הכוכבים – נשארה בחוץ. איננו יודעים עליהם מאום יתר בסוף
הרומאן הזה, כמונו, כיצחק לאור; ועיקר העיקרים – מה שלאור עצמו
מייחס לו חשיבות עליונה – לזכות ביותר נחשקות מביין חיילות המשרות
בממשל הצבאי בעזה. בהמשך הדברים ובמרחק השנים מתנהר שגם הבנות
האלה רחוקות מרחק רב מהאידיאה של "אחות יהודיה נאורה ומשכלת"
("נְפֶשׁ נְחֻמָּדָת, רוּחַ חַן, חֵף טַעַם, לֵב חַם פְּקָרָב" - יל"ג) – מדובר בחתולות
שהתפראו לחלוטין, והחך הטועם מנוצל כאן לצרכים אחרים לחלוטין –
והקורא שהוא עוף אמון עלי תולע ודאי מיטיב לדעת במה דברים אמורים.
אבל גם לעניין זה, לאור רק בודק את הגבולות ולא חוצה אותם. הוא, כמו
כולנו, ניין של יל"ג, והבנות מתפקדות (עדיין ובאורח משהו אבסורדי)
כמצפן מוסרי וכנייר לקמוס ערכי, ככל שהדבר מתאפשר בהקשר טוטאלי
זה של "עולם" שעבר תהליך מואץ של 'עזתיזציה', ולאחר כלות כל המעש
האוראלי שהרומן מלא ממנו (ומעכיר אותו כדבעי) שכאן, במקום הזה,
מצליח לאור כאמור לגעת (במחיר ספרותי מר כלענה) בגדרותיה של
הספרות העברית המצטיינת בפוריטאניות עילאית, גם משום שהיא חלק
בלתי נפרד ממהלך הנאורות והמשכילות, ולאור, כאמור ולמרות כל
המאמצים לא חורג מגדרותיה, וגם משום מגבלותיה של העברית העיצורית
והגרונית שאינן מאפשרות את החלקלקות והאלגנציה ההכרחית שבתיאור
מעשה האהבים – בעברית, התוצאה היא דביקות מחליאה, מדוגמת
הכתיבה של הרומן שזכה השנה ב"פרס ספיר", או שהתוצאה מעלה
קונוטציות ניחרות ומשוננות של מעשה אונס גם כשאינן מדובר במעשה
אונס כלל.

בנקודה זו, של האירוטיזם הבוטה והמכלה (משום שהוא חומצי מאוד.
ככלות הכול לא מדובר במין אלא במרחב שליטה, מקבילית כוחות כמו
אצל חנוך לוין, ניסיון ביות) נוגע לאור בגדר. מכל יתר הבחינות, לא. אין
ללאור (וגם לא הצליח לשוות לעצמו) את הזרות המהותית, הניכור העמוק
והדק מן הדק, את העמידה הסמויה מול ההווה מהצד, שיש לסופר כמו
היושע קנז, ולא את חווית העומק של החורגות המהותית, שלרגע קצר עד

להכאיב הוצבה במרכז הרגישות הציבורית ונסוגה אל מחוץ לגדר של לאה איני, שסירבה ועדיין מסרבת לנטוש את עמדת מחוץ לגדר שלה אליה היא מחוברת. ודאי שלאור, למרות החיבור שלו עם ברכת, פיטר הנדקה ופיטר וויס הגרמנים, לא עשה את מהלך הניתוק המוחלט והחיבור המחודש לספרות העברית מעמדת כוח ולא גילה את מידת האומץ הנדרשת לחיתוך המרחב לכל אורכו (כמו יובל שמעוני). יש בתיאור אחד קצר של מין אוראלי (שרובו, אגב, סמוי) ברומן של יובל שמעוני עוצמה שמעמידה בצל את מרחב התיאור ה"סקסואלי" האין סופי והעכרווי של יצחק לאור. כאן אולי ההסבר למשניות העקרונית של לאור בהירארכיה. יבעט בקירות הסוגרים ככל שיבעט, הוא היה ונותר נער-אידיאולוג של תנועת נוער ציונית, שהורתו היא אוהלי ההיאחזות הנח"ל בסיני ולא מבנה הטיגארט האפל של ממשל עזה (שירתי במקום הזה כחייל ואני יודע על מה אני מדבר) ואחת היא אם ינסה לאור את עמדת הרשג"ד, עמדת החניך או עמדתו של מי שהורחק מן ה"שבט" וצופה בו מבחוץ מאגרף אבן להשליך. לאור, גם בגילו המאוחר, הוא נער של מושבה בשרון הצפוני. ההקשר הפוליטי המרדני בו הוא נאחז כבקרנות המזבח (גם כשהמזבח לוחט וכפות הידיים נכוות) היה ונותר מחולל (ומוביל) גרוע מאוד בספרות. מחולליה של הספרות היו ונותרו חשאים מחוץ לכל פוליטיקה, גם כשהמדובר בפוליטיקה של זהויות. גרוע מכל זה, סדרת המונולוגים מוכיחה שלאור "זורם" דווקא עם ה"עתודים", היינו, עם דמויות המנהיגים והמפקדים (למשל, המונולוג של בועז) ודורך על היבלות של עצמו כשהמדובר במונולוגים של החיילים הפשוטים, הללו שמסתירים בכל הכוח את העובדה שיש להם אב ממוצא ערבי או מזרחי (המונולוגים של תמר ושאל). אכן, מעולם לא נשמע הצירוף הצולע "את חיה פוליטית / מזדהה עם מיעוטים" נלעג כדי כך – חוששני, שלו מהיבט ספציפי זה, המרחק בין יוצר השיר לכותב "אהבת עולם" אינו רב.

למרות הכול וככלות הכול, יש עוצמה בלתי מבוטלת ובלתי מצויה גם במרד הפנימי שמייצג לאור, יש כוח רב בבעיטות שהוא בועט ב"קן" שהוא חלק מעצמיותו וזהותו, מוכחשת ככל שתהיה. אני אומר זאת כעמדת סיכום, המתבססת על קריאת הרומן הזה במנותק מכל הקשר התובע ללבוש את בגדי העשיר של הספרות, עמדה שלא נועזתי לנטוש אף לרגע במהלך

הדיון הזה (ככל שחולף הזמן אני נוכח שבגדי העשיר של הספרות תפורים מברד מלא עובש של שמיכה צבאית המזכירים יותר מכל את המלבושים של בנות עירי בשנות ה-60 של המאה הקודמת).

לאור הוא סופר חשוב, כמעט קריטי בסיפורת העברית הנוכחית, למרות שהוא סופר של הרחוב הראשי, של מרכז המגרש, של הקונצנזוס (!) – הוא בועט לכיוון שער קבוצתו. מבחינת כשרון, יכולת נרטיבית ועוצמה פנימית, הוא בהחלט שווה כוחות לסופרי הקו הקדמי – אם כי חסרה בו מאוד המשמעת הפנימית והסבלנות האפית. אילו הייתי שופט ב'פרס ברנר' ופרס ברנר היה פרס ברנר ולא פרס אנטי-ברנר, הייתי עומד על רגלי האחוריות ומעניק לו את המענק בלא היסוס או פקפוק; כך גם פרס לנדאו, יהיה אשר יהיה וקל וחומר פרס ספיר אילו לא היה בדיחה מרוטפשת ועלבון לכל אינטליגנציה בסיסית (אבל זה מה שיש בכוחה של המערכת הספרותית להעניק, נכון לעכשיו – וזה, פחות או יותר, שווה ערך למה שהזינו בו את הסוסים בעירי הקדושה).

במצב הנוכחי, נותר לי רק לאחל לו, ליצחק לאור, שגורלו לא יהיה כגורל הסוסים שקרסו ברחוב הראשי של עיר הולדתי הנרפשת, תחת המשא משבר הגרם של העגלה.